

Etyka w badaniach jakościowych prowadzonych w internecie

<https://doi.org/10.33141/po.2011.05.08>

Marcin Komańda

Przegląd Organizacji, Nr 5 (856), 2011, ss. 31-34
www.przegladorganizacji.pl
Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa (TNOiK)

Wprowadzenie

Istota badań jakościowych, a także i wykorzystywany ich model, stawiają przed badaczem wiele kwestii, które musi on rozstrzygnąć. Przy wykorzystaniu w ich realizacji zasobów internetowych czy też obserwacji aktywności internautów, aspektem wymagającym zasadniczego wyjaśnienia staje się problem interpretacji samej istoty internetu jako kontekstu owych badań. Jak zostało podkreślone w artykule autora („Przegląd Organizacji” nr 12/2010) internet może być rozpatrywany przez trzy wzajemnie uwarunkowujące się poziomy analizy: narzędzia (sposób przekazywania informacji i nawiązywania relacji), miejsca (przebieg realizacji interakcji pomiędzy podmiotami) oraz sposobu bycia (samookreślanie się internautów w interakcjach) [Markham, 2004]. Jednak i to zaproponowane rozwiązanie odniesienia się do wirtualnej rzeczywistości w wymiarze praktycznym może przysporzyć wiele problemów w konstruowaniu badania, podczas jego realizacji, jak i również w opracowywaniu wyników.

Wydaje się, że kwestia ta wiąże się z problemem o wiele szerszym i charakterystycznym dla współczesnych nauk społecznych. Można oto dostrzec powstawanie efektu nożyc pomiędzy tempem rozwoju technologii kształtujących współczesny świat a tempem rozwoju metod badawczych. Okoliczności te stwarzają niedogodną dla badacza sytuację. Z jednej strony dysponuje on interesującymi źródłami informacji, ale niestety nie są często rozwinięte i ugruntowane standardy oraz procedury realizacji zadań badawczych. W związku z tym problematyczne staje się także wykorzystywanie czy też konstruowanie przydatnych narzędzi. Sam wspomniany efekt wydaje się wynikać przede wszystkim z poziomu złożoności owych źródeł informacji [Lincoln, Denzin, 2009].

Biorąc pod uwagę implikacje uwarunkowań współczesności względem realizowanych badań naukowych, nie można nie zauważyć, że potencjalny badacz staje

przed dylematami natury moralnej. Wyzwania te często są związane z kontekstem sytuacyjnym projektowanych/prowadzonych badań i mogą się wiązać z takimi kwestiami, jak rzetelność, uczciwość, odpowiedzialność czy też nawet w szczególnych przypadkach konflikt interesów [Hair, Money, Samouel, Page, 2007]. Nie inaczej jest z badaniami jakościowymi prowadzonymi w internecie.

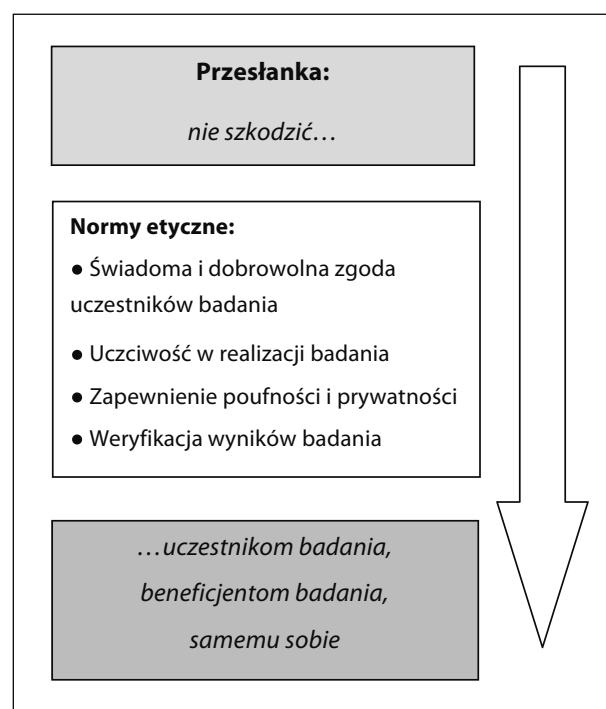
Zasady moralnego postępowania w badaniach jakościowych

Z pewnością nie można zapominać, że na konkretne czynności realizowane w procesie badawczym mają wpływ okoliczności. O ile uwarunkowania kontekstu sytuacyjnego mogą wywierać potrzebę zastanowienia się nad właściwym przebiegiem procedury badawczej, by osiągnąć postawione zamierzenie, to należy rozważyć kwestię owej względnej prawidłowości.

Aby odnieść się do tego problemu, należy uświadomić sobie, że badacz nie jest jedynym podmiotem biorącym udział w realizowanym badaniu jakościowym. Partnerami w realizacji zamierzonych zadań są uczestnicy badania, którzy są przez badacza przepytani czy też obserwowani. Powoduje to, że zakres odpowiedzialności osoby przeprowadzającej badanie nie dotyczy tylko i wyłącznie samej procedury badania i osiągniętych wyników, ale także i osób, dzięki którym zostało ono zrealizowane.

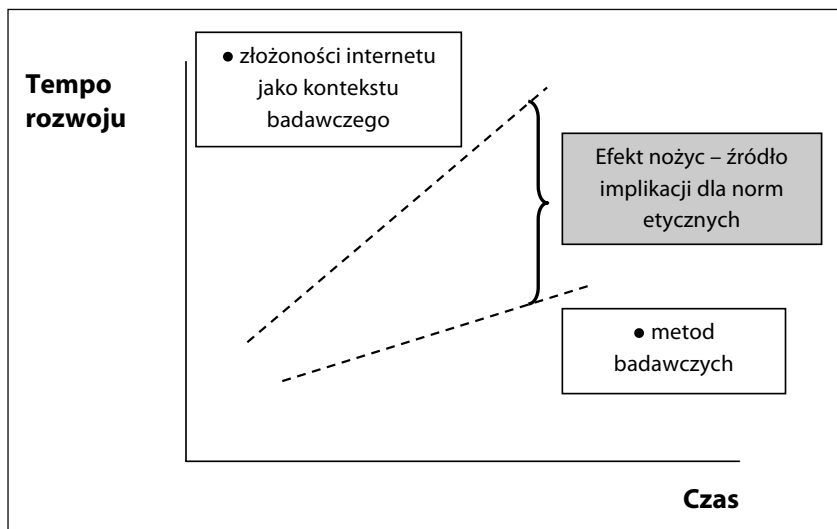
Tak uświadomiony i poszerzony horyzont odniesienia się wobec zakresu odpowiedzialności badacza w realizacji badań jakościowych można odnieść do norm etycznych, stanowiących fundament moralności realizacji jakościowych procedur badawczych w naukach społecznych, a wśród których można wymienić cztery wytyczne. Po pierwsze, osoby uczestniczące w badaniu muszą wyrazić świadomie i dobrowolnie na to zgodę. Oznacza to, że muszą one zostać poinformowane w pełni o procedurze badania, oczekiwaniach wobec ich osoby, a także o potencjalnych konsekwencjach wzięcia udziału w badaniu. Po drugie, przy projektowaniu, jak i realizacji badania, badacz nie może dążyć do jego fałszowania. Nie może więc dojść do sytuacji, że badacz będzie w sposób świadomy dokonywać oszustwa. Musi wykazywać się całkowitą uczciwością. Po trzecie, realizacja badania jakościowego musi zapewnić poufność i prywatność jego uczestników. Niedopuszczalne jest upowszechnianie bez zgody uczestnika badania jego tożsamości, szczegółowych danych osobowych czy innych wrażliwych informacji niemających związku z badaniem. W szczególnych przypadkach badacz jest również zobowiązany do niedopuszczenia do identyfikacji przez innych miejsca, w którym badanie zostało przeprowadzone, szczególnie, jeśli wiązałoby się to z możliwością

odkrycia tożsamości uczestników badania. Po czwarte, badacz jest zobowiązany do dokonania sprawdzenia wyników przeprowadzonego badania tak, aby nie było wątpliwości co do ich dokładności, a w związku z tym, aby również była możliwość ich wykorzystywania, bez obaw o ich ewentualną niedokładność – szczególnie jeśli badanie jest realizowane na potrzeby konkretnego podmiotu [Christians, 2009].

Rys. 1. Normy etyczne postępowania przy realizacji badań jakościowych z perspektywy badacza

Źródło: opracowanie na podstawie C.G. CHRISTIANS, *Etyka i polityka w badaniach jakościowych*, w: N.K. DENZIN, Y.S. LINCOLN (red.), *Metody badań jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, tom 1, s. 217-218.

Rys. 2. Źródło implikacji dla norm etycznych w internetowych badaniach jakościowych

Źródło: opracowanie własne.

Te cztery główne normy etyczne stanowią fundament procesu decyzyjnego, podejmowanego w ramach realizowanych badań jakościowych; mogą/powinny modyfikować możliwe postępowanie o jedną główną przesłankę: nie szkodzić. Można stwierdzić, że przesłanka ta odnosi się wobec samego badacza, osób uczestniczących w badaniu, jak i również beneficjentów rezultatów badania (rysunek 1).

Normy te powinny mieć swoje przełożenie na przejawianą postawę badacza. Realizacja konkretnych działań wiąże się jednak z zagrożeniem sprzeniewierzenia się tym regułom, tym bardziej, że w rzeczywistości trzeba stawiać czoła konkretnym problemom, mogącym mieć wpływ na końcowy sukces badań. Sytuacje te, generujące często określone pokusy dla badacza, mogą spowodować, że ważniejsze staną się wyniki samego badania niż potencjalne konsekwencje dla uczestników badania. Branie zatem pod uwagę dobra osób będących źródłem informacji, jak i stosunek do nich, a w szczególności wykazywany poziom nacisku na pozyskanie owych informacji i granic, do jakich się badacz posunie, określa jego stanowisko wobec kwestii moralności. Także jego postawa związana z analizą danych, nastawiona na staranność i unikanie własnych założeń oraz sprawiedliwość w kwestiach oceny wiarygodności i istotności informacji oraz wyciągania uogólnień z danych empirycznych, może podkreślać jego moralność lub zaprzeczać jego etycznej postawie [Flick, 2010].

Internet a normy etyczne w badaniach jakościowych

Próbą przestrzegania norm etycznych w badaniach jakościowych, w przypadku ich realizacji w internecie, napotyka na zasadniczą barierę. Jest nią uczciwość samych internautów, czyli źródła informacji dla realizowanych badań. Owa postawa użytkowników sieci jest wynikiem przede wszystkim ich sposobu bycia w internecie, który przejawia się tym, że każdy z nich może stać się kim chce i wykorzystywać według swoich potrzeb określone narzędzia w określonym miejscu wirtualnej rzeczywistości [Markham, 2004].

Uwarunkowanie to jest wynikiem szybszego tempa rozwoju technologii informatycznej i sposobów jej wykorzystywania względem tempa rozwoju metod badawczych. Stosując więc ugruntowane zasady realizacji badań, badacz napotyka na wspomniany we wprowadzeniu do artykułu efekt nożyc (rysunek 2).

Zestawienie rzeczywistości wirtualnej z zamierzeniami badacza (względem realizacji zadań badawczych) powoduje wykrystalizowanie się kilku zasadniczych problemów, które będą wymagać rozważenia w kontekście przyjmowanych klasycznie norm etycznych w badaniach jakościowych. Będą one wynikać przede wszystkim z obustronnych relacji pomiędzy badaczem a internautami oraz z przyjmowanego z reguły przeświadczenia o anonimowości w internecie.

Postawa uczciwości reprezentowana przez internautów i badacza w trakcie badania powinna być symetryczna. W przypadku jej braku, czyli przede wszystkim podejrzenia o nieuczciwość użytkowników sieci, jest możliwe, by sam badacz również posłużył się podstępem, aby zidentyfikować jej charakter i wpływ na samo badanie. Jednak działanie takie może nieestety skutkować wpływem na zachowania innych internautów, a w konsekwencji być może również zidentyfikowaniem prawdziwej tożsamości użytkowników sieci (która, jak zostało wskazane, staje się jednym z kluczowych problemów dla internetu jako kontekstu badawczego). Odkrycie prawdziwej tożsamości uczestników badania w sieci, przy jednoczesnym zaangażowaniu bezpośrednim badacza w aktywność sieciową, może skutkować jej upowszechnieniem w internecie.

Problem z uczciwością internautów skutkuje również koniecznością szczególnie roztważnego analizowania tzw. tekstów zastanych w zasobach internetu. Można wśród nich wyróżnić udostępnione raporty, artykuły, korespondencje, dokumentację filmową czy też fotograficzną, wypowiedzi na forach tematycznych. Analiza tego rodzaju dokumentów pozwala przede wszystkim na poszerzenie kontekstu problemu badawczego i odnajdywanie nowych źródeł informacji, jednak rzetelność prowadzenia badań

Tab. 1. Przyjęte normy etyczne w badaniach jakościowych a problemy w kontekście ich realizacji w internecie

Normy etyczne w badaniach jakościowych	Problemy dla norm etycznych w przypadku badań jakościowych w internecie
Świadoma i dobrowolna zgoda uczestników badania	Badania często dotyczą analizowania form aktywności internautów lub ich wypowiedzi – poinformowanie ich o badaniu może skutkować zmianą ich zachowań
Uczciwość w realizacji badania	Ewentualna konieczność podawania się przez badacza za jednego z internautów może się okazać niezbędna, by zrealizować badanie (co można wykorzystać, by modyfikować zachowania użytkowników sieci zgodnie ze swoimi oczekiwaniami); zagrożenie wynikające z przyjmowania różnych ról przez internautów, co może skutkować niewłaściwą interpretacją faktów
Zapewnienie poufności i prywatności	Internauci z reguły występują pod <i>nickami</i> – wiąże się to z niebezpieczeństwem, że bezrefleksyjne podawanie nazw, pod jakimi się kryją konkretni użytkownicy czy też innych informacji o nich związane z przekonaniem o ich anonimowości, może jednak doprowadzić do ich zdemaskowania
Weryfikacja wyników badania	Zależność tej normy od powyższej przedstawianych; jeśli postawa etyczna w procesie realizacji badania jest nieobecna, to i weryfikacja wyników staje się fikcją (w przypadku nieuczciwości internautów weryfikacja powinna ukazać nieprawidłowości w pozyskanych informacjach, co stanowi kolejne wyzwanie dla badacza)

Źródło: opracowanie własne.

wymaga, aby badacz starał się potwierdzać informacje odnajdywane w ten sposób również przez inne źródła informacji (szczególnie przez te o statusie pewnych źródeł) [Charmaz, 2009].

Konieczność potwierdzania prawdziwości informacji zawartych w internecie nie odnosi się tylko wobec problemu tożsamości czy też motywacji działań indywidualnych internautów, lecz także wobec stron internetowych. Witryny mogą być tworzone przez indywidualne osoby czy też grupy społeczne do realizacji ich własnych celów. Aby określić ewentualny poziom pewności strony internetowej jako źródła informacji, badacz powinien sprawdzić adres URL, domenę strony, częstotliwość aktualizacji informacji zawartych na niej, a w końcu i spróbować potwierdzić prawdziwość informacji przez nią podawanych przez odniesienie ich do innych źródeł [Berg, 2007].

Dużym wyzwaniem o naturze moralnej dla badacza jest także weryfikacja wyników prowadzonych badań. Szczególnie w przypadku ich realizacji w internecie wiąże się to z dużą odpowiedzialnością, gdyż trzeba nie tylko zmierzyć się z rzetelnością procedury badawczej (co wiąże się z osobą samego badacza), ale także i ustosunkować się do postawy reprezentowanej przez użytkowników sieci.

Wykaz problemów generowanych przez efekt nożyc dla norm etycznych prowadzenia badań jakościowych w internecie przedstawia tabela 1.

Podsumowanie

Rozwój internetu pod względem technologicznym, a także w kwestiach jego wykorzystania przez internautów, powoduje, że realizowanie w nim badań o charakterze jakościowym nie jest prostym zadaniem.

W kontekście norm etycznych istotnymi problemami stają się przede wszystkim związane ze sobą problemy anonimowości internautów w kontekście ról, jakie przyjmują w sieciowej aktywności, a także kwestie uczciwości w dwustronnych relacjach pomiędzy badaczem i użytkownikiem internetu. Problemy te tworzą dylematy natury moralnej, gdyż internet, jako kontekst prowadzonych badań, uwydatnia współcześnie rozbieżności pomiędzy normami etycznymi przyjmowanymi w badaniach a dążeniem do skuteczności realizacji zadań badawczych.

Wydaje się, że problem ten wiąże się z przyjętym punktem odniesienia przy ustaleniu norm etycznych do realizacji badań jakościowych w naukach społecznych. Ich głównym przesłaniem jest ochrona praw osób biorących udział w badaniu, w dalszej kolejności zaś realizacja dążeń samego badacza [Bassett, O'Riordan]. Podejście to jest zgodne z poszanowaniem praw jednostki, tak charakterystycznym dla filozofii europejskiej i deklarowanych norm etycznych świata zachodniego [Waern, 2001].

Podejście to rodzi jednak dwie zasadnicze kwestie, które, jak się wydaje, będą musiały zostać w przyszłości w dużej mierze rozstrzygnięte. Po pierwsze, należy zastanowić się, jak określić normy etycznego postępowania w relacjach badacz – internauta oraz w procesie wyciągania uogólnień z pozyskanych i przetworzonych informacji w sytuacji, gdy to obie strony mogą manipulować sobą nawzajem w sposób łatwy i skuteczny. Po drugie, należy zastanowić się, czy na

normy etyczne w realizacji badań jakościowych w internecie mogą mieć czy też powinny mieć wpływ różnice kulturowe. Ta ostatnia kwestia zaczyna wydawać się szczególnie intrygująca, jeśli uświadomić sobie, że internet to sieć o zasięgu globalnym, w której bez zbytnich przeszkód mogą być realizowane badania również o tym zasięgu.

Internet stał się więc bardzo charakterystyczną przestrzenią aktywności społecznej. Konsekwencje tego faktu są bardzo złożone i wpływają na wiele aspektów dzisiejszego świata, w tym również i na kształtowanie się metod badawczych w naukach społecznych. Wyzwania określone w tym artykule, w kontekście etyki ich realizacji w internecie, są i będą przez długi okres rozważane, a w dyskusjach tych będą zapewne ścierać się tradycyjne wątki problemów etycznych oraz kwestie skuteczności procedur badawczych. U podstaw tych rozważań będzie leżeć określone rozumienie internetu i jego wpływ na spostrzeganie tego, kim są i jaką rolę pełnią internauci [Frankel, Siang, 1999].

dr Marcin Komańda

Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwem
Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach

BIBLIOGRAFIA

- [1] BASSETT E.H., O'RIORDAN K., *Ethics of Internet Research: Contesting the Human Subjects Research Model*, http://www.nyu.edu/projects/nissenbaum/ethics_bas_full.html (data odczytu: 11.03.2011).
- [2] BERG B.L., *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Pearson Education, Boston 2007.
- [3] CHARMAZ K., *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- [4] CHRISTIANS C.G., *Etyka i polityka w badaniach jakościowych*, w: N.K. DENZIN, Y.S. LINCOLN (red.), *Metody badań jakościowych*, tom 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- [5] FLICK U., *Projektowanie badania jakościowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- [6] FRANKEL M.S., SIANG S., *Ethical and Legal Aspects of Human Subjects Research on the Internet. A Report of a Workshop*, June 10–11, 1999, Washington, DC, <http://www.aaas.org/spp/sfsl/projects/intres/report.pdf> (data odczytu: 11.03.2011).
- [7] HAIR JR., J.F., MONEY A.H., SAMOUEL PH., PAGE M., *Research Methods for Business*, Wiley, Chichester 2007.
- [8] LINCOLN Y.S., DENZIN N.K., *Ósma i dziewiąta faza. Badania jakościowe (w) przelomowej przyszłości*, w: N.K. DENZIN, Y.S. LINCOLN (red.), *Metody badań jakościowych*, tom 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- [9] MARKHAM A.N., *Internet Communication as a Tool for Qualitative Research*, in: D. SILVERMAN (ed.), *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 2004.
- [10] WAERN Y., *Ethics in Global Internet Research*, Report from the Department of Communication Studies, Linköping University, 2001:3, <http://www.cddc.vt.edu/aoir/ethics/public/ywaern-globa-lyrethics.pdf> (data odczytu: 11.03.2011).

Summary

Ethical standards established for qualitative research in social sciences if are implemented on the Internet face a number of fundamental issues requiring rethinking. They result from the effect of margin which stems from differences in the pace of technology development (in this case the Internet) and the pace of development of test procedures. In these conditions among the main challenges to ethical standards which should have guided the researcher can be indicate the problem of interaction between the researcher and the surfers, and the alleged problem of anonymity on the Internet.